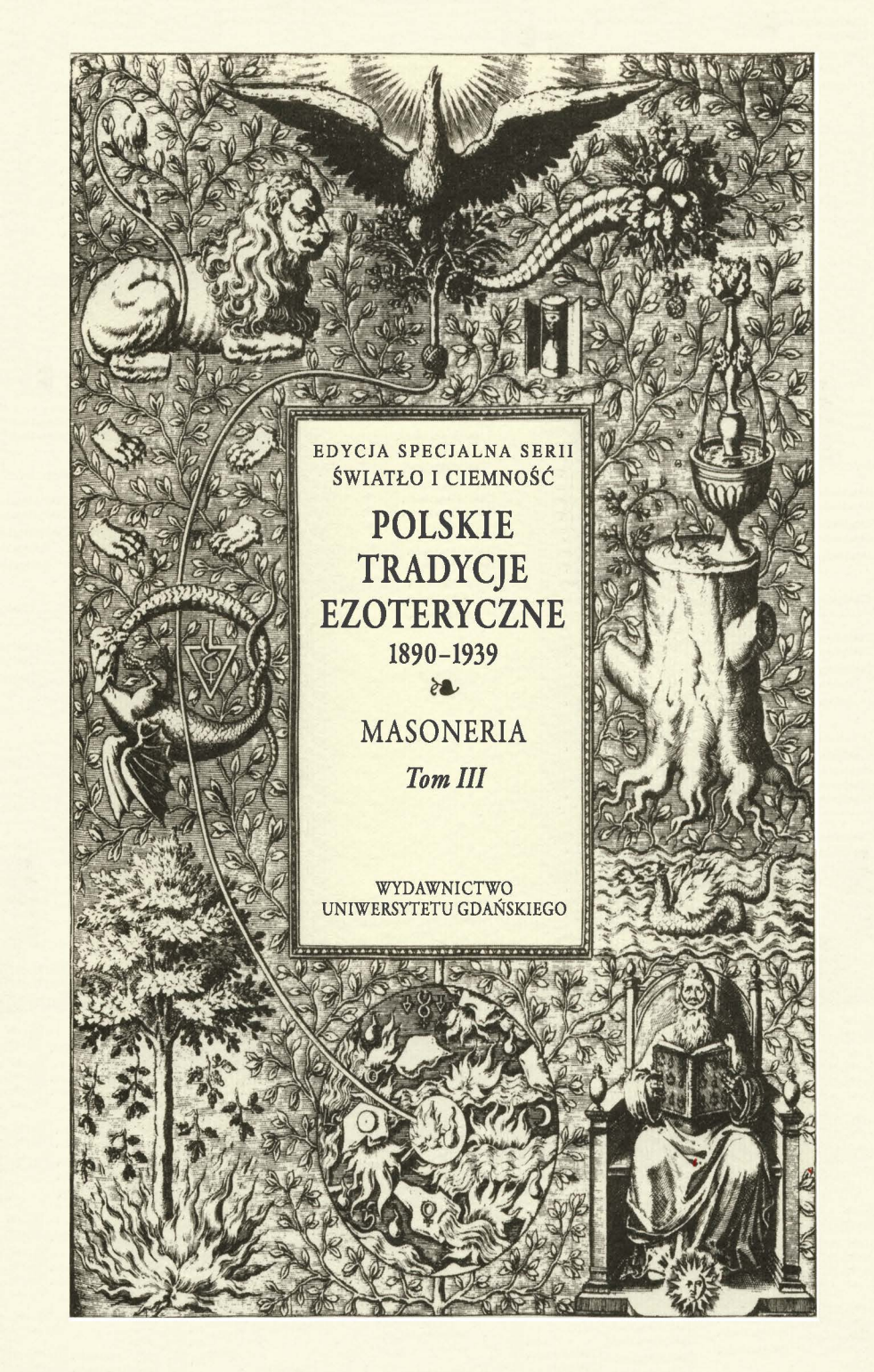

EDYCJA SPECJALNA SERII
ŚWIATŁO I CIEMNOŚĆ

**POLSKIE
TRADYCJE
EZOTERYCZNE**
1890-1939

MASONERIA

Tom III

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO

POLSKIE
TRADYCJE
EZOTERYCZNE
1890–1939

EDYCJA SPECJALNA SERII
ŚWIATŁO I CIEMNOŚĆ

POLSKIE
TRADYCJE
EZOTERYCZNE
1890–1939

MASONERIA

Tom III

pod redakcją

Moniki Rzeczyckiej i Tadeusza Cegielskiego

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2019

Recenzent
prof. dr hab. Zbigniew Pasek

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Na okładce ilustracja
François Béroalde de Verville *Songe de Poliphile* (1600 r.)

Redakcja serii
Monika Rzczycka

Redakcja Wydawnictwa
Anna Świtalska-Jopek

Skład i łamanie
PRACOWNIA

LABORATORIUM
NIEDOŚWIADCZONEJ
DUCHOWOŚCI

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

POLSKIE
GOVERNMENT
PAŁAC KRAJOWY
ZACZYNIA
CZYTANIE

Publikacja sfinansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa
Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”
w latach 2016–2019: Kultura polska wobec zachodniej filozofii
ezoterycznej w latach 1890–1939 (0186/NPRH4/H2b/83/2016)

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-887-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax + 48 58 523 11 37, tel. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
Księgarnia internetowa www.kiw.ug.edu.pl

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49; fax 58 551 05 32

SPIS RZECZY

Uwagi redakcyjne	7
Wykaz skrótów	7
Monika Rzezycka, Tadeusz Cegielski, Polscy ezoterycy i wolnomularze	11
Tadeusz Cegielski, Wolnomularstwo jako system ezoteryczny	35
Tadeusz Cegielski, Polish National Lodge no. 534 na Wsch.: Londynu (1847–1947). Anatomia loży na obczyźnie.	71
Tadeusz Cegielski, Feniks z popiołów. Odrodzenie wolnomularstwa polskiego (1909–1921)	105
Bibliografia	171
Spis ilustracji inicjalnych	185
Indeks osób	187
O autorach	195

UWAGI REDAKCYJNE

Dla ułatwienia identyfikacji postaci pojawiających się w rozdziałach niniejszego tomu przy pierwszym przywołaniu każdej z nich po imieniu i nazwisku podajemy rok urodzenia i śmierci. Nie podano ich jedynie tam, gdzie ustalenie tych danych nie było możliwe na obecnym etapie badań.

WYKAZ SKRÓTÓW

Skróty i znaki związane z formacjami wolnomularskimi:

∴ – trzy punkty ułożone w trójkąt umieszcza się w wolnomularskich dokumentach po wielkich literach (bez spacji) dla wskazania, że litery te są inicjałami tytułu wolnomularskiego lub terminu w masonerii, np. G∴M∴ dla Wielkiego Mistrza, G∴L∴ dla Wielkiej Loży, B∴ dla Brata Wolnomularza, a WW∴ CC∴ BB∴ dla Wielce Czcigodnych Braci Wolnomularzy. Nie jest to symbol, lecz znak abrewiatury, tzn. skrót zastępujący słowo lub frazę.

Na W∴

(lub Wsch∴)

Warszawy na Wschodzie Warszawy

AAN	Archiwum Akt Nowych
AASR	Ancient and Accepted Scottish Rite of Freemasonry (Ryt Szkocki Dawny Uznany), zob. RSDU
AGODB	Archives Grand Orient de Belgique (Archiwa Wielkiego Wschodu Belgii)
AMI	Association Maçonnique Internationale (Międzynarodowe Stowarzyszenie Wolnomularskie z siedzibą w Genewie)
APB	Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

BUP	Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu
BUW	Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego
CA MSW	Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
CEDOM	Le Centre d'études et de documentation maçonniques (Centrum Badań i Dokumentacji Wolnomularskiej)
CMC	Cultureel Maçonniek Centrum Prins Frederik, Vrijmetselarij Museum, Haag (Centrum Kultury Wolnomularskiej Księcia Fryderyka, Muzeum Wolnomularstwa w Hadze)
GLdF	Grand Loge de France (Wielka Loża Francji)
GLdI	Gran Loggia d'Italia (Wielka Loża Włoch)
GLNF	Grande Loge Nationale Française (Wielka Loża Narodowa Francji)
GODB	Grand Orient de Belgique (Wielki Wschód Belgii)
GODF	Grand Orient de France (Wielki Wschód Francji)
IOGT	Independent Order of Good Templars (Niezależny Zakon Templariuszy Dobrych)
IOOF	Independent Order „Odd Fellows” (Niezależny Zakon „Odd Fellows”)
IPN	Instytut Pamięci Narodowej
LMF UGLE	Library and Museum of Freemasonry. Charitable Trust of the United Grand Lodge of England (Biblioteka i Muzeum Wolnomularstwa. Charytatywny Depozyt Wielkiej Zjednoczonej Loży Anglii)
MSW	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
PNC	Polish National Chapter (Polska Narodowa Loża Kapitularna)
PNL	Polish National Lodge (Polska Loża Narodowa)
RGWA	Российский государственный военно-исторический архив (Rosyjskie Państwowe Wojskowe Archiwum Historyczne w Moskwie)
RL	Regularna Loża
RN	Rada Najwyższa
RSDU	Ryt (Obrządek) Szkocki Dawny Uznany
SOT	Ścisła Obserwa Templariuszowska

UGLE	The United Grand Lodge of England (Wielka Zjednoczona Loża Anglii)
WL	Wielka Loża
WLNP	Wielka Loża Narodowa Polski
WLP	Wielka Loża Polski Polacy Zjednoczeni

MONIKA RZECZYCKA

Uniwersytet Gdański

TADEUSZ CEGIELSKI

Uniwersytet Warszawski

POLSCY EZOTERYCY I WOLNOMULARZE

1.

Od początku trwania projektu „Kultura polska wobec zachodniej filozofii ezoterycznej w latach 1890–1939” badania nad masonerią miały inny charakter niż nad pozostałymi nurtami ezoteryzmu. Członkowie sekcji wolnomularskiej¹ koncentrowali się przede wszystkim na weryfikacji danych i uzupełnianiu brakujących elementów już wcześniej szeroko opisywanej historii polskiej masonerii, podczas gdy zadaniem badaczy z innych sekcji, pracujących nad faktografią formacji ezoterycznych na ziemiach polskich, była najczęściej pełna rekonstrukcja ich dziejów, niezbadanych jak dotąd wcale lub przebadanych zaledwie fragmentarycznie.

¹ W sekcji wolnomularskiej pod kierunkiem Tadeusza Cegielskiego (UW) pracowali: Anna Chudzińska-Parkosadze, Irena Fijałkowska-Janiak (UG), Waldemar Gniadek, Izaura Jakacka (UW), Anna Kargol (AFM), Zbigniew Łagosz, Dorota Mackenzie (UW), Larysa Michalska (UJ), Andrzej Karpowicz i Katarzyna Rosiak (UW).

Monumentalne prace Ludwika Hassa (1918–2008)² i Leona Chajna (1910–1983)³ poświęcone historii polskiego wolnomularstwa wyznaczały podstawowe kierunki poszukiwań, chociaż nie wszystkie zawarte w nich informacje znalazły potwierdzenie podczas tych najnowszych studiów.

Założeniem kwereńd prowadzonych w Polsce i za granicą, których wyniki zostały syntetycznie omówione w niniejszym tomie, było przede wszystkim zdobycie nieznanych dotąd materiałów związanych z dziejami głównych nurtów polskiej masonerii spekulatywnej od połowy XIX w. do 1939 r., czyli w perspektywie nieco szerszej niż ramy wstępnie wyznaczone dla innych formacji. Podobnie jak w przypadku badań nad spirytyzmem i mediumizmem rozszerzenie zakresu dociekań wynikało ze specyficznej dynamiki rozwoju tych nurtów.

Jednocześnie poszukiwano odpowiedzi na fundamentalne dla prowadzonych badań pytanie o charakter ezoteryzmu polskiego przedwojennego wolnomularstwa, a także o istotę fenomenu tzw. paramasonerii, zwłaszcza w polskich kontekstach. Kryteria pozwalające wyznaczyć możliwie precyzyjną granicę między wolnomularstwem *sensu stricto* a paramasonerią stanowiły jedno z tych zagadnień, które często powracały w dyskusjach członków zespołu. Termin „paramasoneria” w polskiej literaturze przedmiotu utrwalił Ludwik Hass. Wielokrotnie posługiwał się tym pojęciem już w latach siedemdziesiątych,

² Zob. zwłaszcza: L. Hass, *Ambicje, rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej 1905–1928*, Warszawa 1984; *idem*, *Masoneria polska XX wieku. Losy, loże, ludzie*, Warszawa 1996; *idem*, *W ujarzmionej stolicy. Bez loży (1831–1905)*, „Ars Regia. Czasopismo poświęcone myśli i historii wolnomularstwa” 1994, nr 3/4, s. 29–95; *idem*, *Liberalowie, ezoterycy, pilsudczy. Z dziejów polityki w Polsce w latach 1924–1928*, „Dzieje Najnowsze” 1973, R. 5, nr 3, s. 53–94; *idem*, *Działalność wolnomularstwa polskiego w latach 1908–1915 (w relacji pamiętnikarskiej M. Malinowskiego)*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, nr 4, s. 1045–1063; *idem*, *Skład osobowy wolnomularstwa polskiego II Rzeczypospolitej (Wielka Loża Narodowa)*, „Przegląd Historyczny” 1992, t. 83, z. 3, s. 519–558; *idem*, *Rozwój organizacyjny wolnomularstwa w Polsce międzywojennej*, „Najnowsze Dzieje Polski 1914–1939” 1969, t. 14, s. 81–117.

³ L. Chajna, *Wolnomularstwo w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975 i kolejne wydania pod tytułem *Polskie wolnomularstwo 1920–1938* (Warszawa 1984, 2004).

a w wielkiej syntezie *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku* pisał m.in. o „parawolnomularstwie kobiecym”⁴.

Określenia te ściśle wiążą się z pojęciem „regularności”, czyli zasadniczego – choć nie jedyngo⁵ – kryterium uznania, jakiego udzielają sobie wolnomularskie obediencje. Wywodzi się ono z konfliktów, jakie zrodziły się wpierw między powołaną do życia w 1717 r. Wielką Lożą Londynu, zwaną później The Premier Grand Lodge, a lożami w całej Anglii, które nie podporządkowały się narzuconym przez nią regułom. Te drugie, traktowane przez londyńską centralę jako „dzikie” i „nieregularne”, napiętnowały skupionych w Wielkiej Loży braci jako Moderns (Nowocześni), które to określenie miało w danym kontekście wydźwięk pejoratywny. Same określiły się jako Ancients (Dawne), podkreślając, że przyjęte przez nie zasady są bardziej starożytne, a więc posiadają większą wartość niż te głoszone przez The Premier Grand Lodge. Konflikt wokół regularności wolnomularskiej pogłębił się jeszcze, kiedy w 1751 r. Ancients powołali do życia The Grand Lodge of England according to the Old Institutions (Wielką Lożę Anglii zgodnie z Dawnymi Prawami)⁶.

⁴ L. Hass, *Ze studiów nad wolnomularstwem polskim ostatniej ćwierci XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. 80, z. 3, s. 587–620; por. *idem*, *Ambicje, rachuby, rzeczywistość...*, s. 61.

⁵ Innym ważnym kryterium uznania – od którego istnieją pewne wyjątki natury historycznej – jest zasada wyłączności (suwerenności) terytorialnej. Głosi ona, że dana obediencja wolnomularska może uznać za regularną tylko jedną spośród masońskich centrali działających na terenie innego państwa. Wyjątek od tej reguły stanowią Niemcy, gdzie z powodu podziałów politycznych i kulturowych w toku historycznego procesu wykształciło się kilka odrębnych i suwerennych wielkich loż, z których wszystkie traktowane są jako regularne. Po II wojnie światowej te, które się odrodziły, wraz z obediencjami utworzonymi przez armie wojsk okupacyjnych (bez ZSRR), powołały strukturę Vereinigte Grosslogen von Deutschland (Zjednoczone Wielkie Loże Niemiec), koordynującą działania niemieckich obediencji, ale nie kierującą nimi, por. *2017 List of Lodges Masonic. Issued by the Grand Lodge of New York*, Illinois 2017, s. 297–301. Również Wielka Loża Narodowa Polski, powstała w 1920 r., w swoich konstytucjach z lat 1928 i 1931 uznawała zasadę wyłączności terytorialnej.

⁶ Por. T. Cegielski, *Księga Konstytucji 1723 roku i początki wolnomularstwa spekulatywnego w Anglii. Geneza – fundamenty – komentarze*, Warszawa 2011, s. 53–64, 274–275.

Ostatecznie, po długich negocjacjach, obie centrale londyńskie połączyły się w 1813 r., tworząc Wielką Zjednoczoną Lożę Anglii (The United Grand Lodge of England, UGLE). Jako Loża Matka Świata wyznacza ona do dziś – poprzez system uznania innych obediencji – główny (obok wielu innych) nurt w wolnomularstwie światowym, który określa się jako „regularny”, podczas gdy znajdujące się poza nim obediencje nazywają go „konserwatywnym”. Należą do niego najstarsze i największe obediencje anglo-amerykańskie, południowoamerykańskie i część europejskich. W tym też nurcie starała się uplasować międzywojenna Wielka Loża Narodowa Polacy Zjednoczeni, ale uznania ze strony UGLE nie uzyskała.

Od końca XIX stulecia poza głównym, „regularnym” nurtem masonerii światowej znalazła się znaczna liczba obediencji, które określają się jako „liberalne” – od czasu kiedy angielska centrala odmówiła uznania dla najstarszej (założonej w 1772 r.) i największej francuskiej potęgi masońskiej Grand Orient de France (Wielki Wschód Francji) – a to z powodu zaangażowania się braci Francuzów w bieżącą politykę (złamanie art. 2 Konstytucji Andersona, 1723 i nn.), a zwłaszcza zawieszenia fundamentalnej zasady wiary w Wielkiego Architekta (Budowniczego) Świata i w związku z tym zakwestionowania obecności Biblii podczas rytualnych zebrań loży (pogwałcenie art. 1 Konstytucji Andersona, jako że oznaczało dopuszczenie „głupich ateistów” do łóż). Ponieważ Wielka Loża Anglii konsekwentnie odmawiała uznania obediencjom utworzonym poza granicami Francji przez Grand Orient de France, a także wszystkim obediencjom pozostającym w związkach przyjaźni z centralą przy Rue Cadet w Paryżu, powstała z czasem międzynarodowa sieć wielkich łóż i wielkich wschodów określających się jako „liberalne”, a przez tradycjonalistyczny nurt w masonerii z UGLE na czele traktowanych jako nieregularne, co nie znaczy, że nie uznawanych za wolnomularskie⁷.

⁷ Tak jak po latach negocjacji Kościół rzymskokatolicki porozumiał się z Kościołem ewangelicko-augsburskim co do wspólnego sakramentu chrztu, tak masoneria regularna i nieregularna uznały wzajemnie w drugiej poł. XX w. ważność swoich inicjacji wszystkich trzech stopni. Oznacza to w praktyce, że wolnomularz inicjowany w loży liberalnej, przechodząc w szeregi którejś

Do wspomnianych już różnic doszła w XX w. jeszcze jedna – inicjacja kobiet do łóż, na którą Anglia do dziś nie wyraża zgody. MASONERIĘ KOBIECĄ lub taką, która przyjmuje w swe szeregach kobiety na równi z mężczyznami, centrala londyńska określa jako Co-Masonry, ale w tym pojęciu mieści się również szerszy jeszcze fenomen nazywany paramasonerią. Nie istnieje jedna jego definicja, dlatego posłużymy się tu metodą opisową. Jako zjawisko historyczne scharakteryzował paramasonerię polski historyk i wolnomularz, profesor Emil Kipa (1886–1958) w niedokończonym, niestety, szkicu *Rzut oka na dzieje masonerii*⁸. Nie użył w nim, co prawda, terminu „paramasoneria”, ale naświetlił zarówno genezę, jak i funkcję tego typu organizacji:

W walce o postęp i demokrację, w warunkach brutalnego ucisku policyjnego, ruch opozycyjny, nie mogąc działać jawnie, przeszedł po roku 1815 na konspirację. Okazało się, że forma organizacji wolnomularskiej, 3-stopniowa z nadbudową, jest niezwykle praktyczna. Pozwala ona utrzymać organizację tajną bez narażania całości, stąd też wszystkie spiski i związki tajne, jakie w XIX wieku powstają, stosują tę formę organizacyjną. Nawet organizacje pozostające pod egidą Kościoła nie uważały za rzecz niepraktyczną zastosowanie tej formy⁹.

Jako przykłady podobnych stowarzyszeń Kipa wymienił włoskie węglarstwo (karbonaryzm), polskie Wolnomularstwo Narodowe mjr. Waleriana Łukasińskiego oraz Towarzystwo Patriotyczne – oba wyłonione z szeregów legalnej organizacji łóżowej Wielkiego Wschodu Narodowego:

Zorganizowane na sposób łóżowy, aczkolwiek nie mające nic wspólnego z łóżą i masonerią, są konspiracjami ściśle politycznymi. Oczywiście, nie wynika z tego, że w pracach tych organizacji masoni świecą nieobecnością. Wręcz przeciwnie, bardzo wielu bierze w nich udział, ale indywidualnie, jako

z łóż regularnych, musi poddać się obrzędowi „regularyzacji” – ale ważność jego inicjacji zostaje utrzymana.

⁸ E. Kipa, *Rzut oka na dzieje masonerii* [w:] *idem, Studia i szkice historyczne*, oprac. J. Łojek, Wrocław – Warszawa 1959, s. 198–209.

⁹ *Ibidem*, s. 201.

czynni obywatele i politycy, nie jako reprezentanci wolnomularstwa¹⁰.

Do paramasońskich, co ciekawe, zaliczał Kipa najróżniejsze organizacje polskiej skrajnej prawicy w latach trzydziestych:

Najkapitałniejsze w tym wszystkim było, iż faszyzm polski spod znaku legionowego, przygotowując kadry młodzieżowe, organizował je ściśle w sposób lożowy, ze stopniami wtajemniczenia. Kierownikiem tej akcji był Adam Skwarczyński¹¹, były członek loży. O ile słyszałem, ten sam system obowiązywał w innych analogicznych organizacjach, nie legionowych, ale podobnie faszystowsko zorientowanych. Sytuacja stawała się delikatna. Trzeba się było jakoś odciąć od zarzutu współnictwa, względnie naśladowania masonerii. Stara taktyka „łapaj złodzieja” zatriumfowała¹².

Opis zjawiska dany nam przez Kipę sugeruje, że struktury paramasońskie ograniczają się do politycznych konspiracji wzorujących się na masonerii. Tymczasem mianem tym określa się najróżniejsze działające jawnie i legalnie stowarzyszenia humanitarno-oświatowe, jak żydowski Zakon Synów Przymierza B'nei B'rith, samopomocowe i kulturalne, jak Schlaraffia (pol. Szlarafia, od Schlaraffenland, bajecznej krainy obżartuchów i próżniaków), czy nazywane „masonerią drobnomieszcząską” loże Niezależnego Zakonu „Odd Fellows”, organizacji filantropijnej i samopomocowej, którym to poświęciliśmy więcej miejsca w innym rozdziale niniejszego tomu.

¹⁰ *Ibidem*. Do tej listy dla pierwszej połowy XIX w. dodać można wileńskich filaretów i filomatów czy niemieckie burszenszafty – oraz wiele innych, z żydowskim Zakonem Synów Przymierza B'nei B'rith, działającym w Polsce w latach 1892–1938. Na temat organizacji wileńskich studentów zob. Z. Kępiński, *Mickiewicz hermetyczny*, Warszawa 1980; na temat bractw studenckich i burszenszaftów zob. M. Wawrykowa, *Ruch studencki w Niemczech 1815–1825*, Warszawa 1969, zwł. s. 44–57; A. Kargol, *Zakon Synów Przymierza. Krakowska loża „Solidarność” 1892–1938*, Warszawa 2013.

¹¹ Adam Skwarczyński (1886–1934) – członek Wielkiej Loży Narodowej Polski, pracownik kancelarii prezydenta RP, założyciel tajnego Zakonu Dobra i Honoru Polski z początku lat trzydziestych XX w.

¹² E. Kipa, *Rzut oka na dzieje masonerii...*, s. 208.

Cechą wspólną podobnych stowarzyszeń jest jedynie to, że pomimo różnych związków z masonerią nie są za takową uznawane przez... centrale wolnomularskie – tak regularne, jak i nieregularne¹³.

Jak widzimy, precyzyjne rozgraniczenie pojęć „masoneria” i „paramasoneria” na obecnym etapie nie wydaje się ani możliwe, ani konieczne. Dla ułatwienia prac badawczych, pamiętając o historycznych uwarunkowaniach i zawiłościach, członkowie zespołu uznali, że paramasonerią można nazwać te formacje, które nie zostały uznane przez wielkie loże lub wielkie wschody, nawet jeśli wykorzystywały one symbolikę czy rytuały „sztuki królewskiej” oraz określały swoją tożsamość i cele działania jako zbieżne z tradycją wolnomularską. Warto także podkreślić, że nie należy traktować pojęcia „paramasoneria” jako ścisłej kategorii naukowej¹⁴.

W trakcie prac badawczych zrodziły się także inne pytania, np. o podobieństwa i różnice między szeroko ujmowanym wolnomularstwem a ezoterycznymi formacjami niemasońskimi działającymi na ziemiach polskich, tzn. grupami, kołami, ogniwami czy towarzystwami określanymi przez ich założycieli i członków mianem ezoterycznych, okultystycznych, hermetycznych lub metapsychicznych, teozoficznych czy antropozoficznych, których dzieje opisano w dwóch poprzednich tomach¹⁵, oraz

¹³ Podobnie definiuje zjawisko obszerne i profesjonalnie napisane hasło *Wolnomularstwo (masoneria, sztuka królewska)* w polskiej Wikipedii: „Na całym świecie istnieje również szereg organizacji paramasońskich i pseudomasońskich, nieuznawanych przez loże «regularne» i «liberalne» za masońskie. W krajach wysoko rozwiniętych istnieją organizacje wzorowane na wolnomularskich dla dzieci masonów i młodzieży («młodzieżówki masońskie» – np. Zakon DeMolay dla chłopców w wieku 12–21 lat czy dziewczęcy Order of the Rainbow Girls) oraz rodzin masonów”, zob. *Wolnomularstwo* [hasło], Wikipedia, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wolnomularstwo> [15.03.2019].

¹⁴ Przedstawiona charakterystyka powstała dzięki współpracy autorów tego rozdziału z Anną Kargol z Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego i Waldemarem Gniadkiem, ekspertami pracującymi w sekcji wolnomularskiej.

¹⁵ Zob. *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 1: *Teozofia i antropozofia*, red. M. Rzczycka, I. Trzcńska, Gdańsk 2019 (seria „Światło i Ciemność”) oraz *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 2: *Formacje, ludzie, idee*, red. M. Rzczycka, I. Trzcńska, Gdańsk 2019 (seria „Światło i Ciemność”).

o ewentualne powiązania łączące polskich wolnomularzy i ezoteryków, a także o organizacje skupiające jednych i drugich.

Z tej przyczyny część badań nad masonerią miała charakter międzysekcyjny. Poszukiwania splotały się m.in. w obszarach działalności najważniejszych polskich ezoteryków pozostających poza głównymi ugrupowaniami, którzy tworzyli własne struktury organizacyjne na podobieństwo formacji wolnomularskich. Przedmiotem takich zintegrowanych badań były także organizacje, które mając masoński rodowód, przyjęły się w środowisku polskich ezoteryków, przez co zyskały swoisty koloryt i oryginalną formułę. Tak było m.in. w przypadku powołanego w Polsce w 1924 r. Międzynarodowego Mieszanego Zakonu Wolnomularskiego „Le Droit Humain” (Prawo Człowieka), którego trzon stanowiły czołowe postacie rodzimej teozofii: Wanda Dynowska (1888–1971), Michał Tokarzewski-Karaszewicz (1893–1964) i Tadeusz Bibro¹⁶. Z podobną sytuacją zetknęli się badacze Zakonu Martynistów związanego ze słynnym ezoterykiem Czesławem Czyńskim (Punar Bhava, 1858–1932)¹⁷ oraz organizacji synarchistycznych powiązanych z Włodzimierzem Tarło-Mazińskim (1889–1967)¹⁸, a także wspomnianych wcześniej – żydowskiej formacji B'nei B'rith¹⁹ oraz niemieckiej Schlaraffii²⁰ czy też organizacji odwołujących się do tradycji różokrzyżowych²¹ oraz innych, nierzadko efemerycznych grup inicjacyjnych, które miały masońską strukturę albo posługiwały się masońskim rytuałem (a raczej jego elementami) lub

¹⁶ Szerzej na ten temat zob. I. Trzcńska, A. Świerżowska, J. Szymeczek, *Z dziejów polskiej teozofii* [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne...*, t. 1, s. 38–130.

¹⁷ Zob. Z. Łagosz, Punar Bhava, Czesław Czyński i Aleister Crowley w świetle XX-wiecznej tradycji ezoterycznej, Gdynia – Kraków 2016; idem, Czesław Czyński. Czarny adept, Warszawa 2017.

¹⁸ Zob. J. Tomasiewicz, P. Sieradzan, Włodzimierz Tarło-Maziński – ezoteryczny indywidualista [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne...*, t. 2, s. 206–230.

¹⁹ Zob. A. Kargol, *Likwidacja łóż B'nei B'rith w Niemczech i Polsce (1933–1938)*, „Ars Regia. Czasopismo poświęcone myśli i historii wolnomularstwa” 2010, nr 12/19, s. 159–176; eadem, *Zakon Synów Przymierza...*; eadem, *Po Jakubowej drabinie. Rytuał inicjacyjny żydowskich łóż parawolnomularskich B'nei B'rith w okresie międzywojennym*, Kraków 2014.

²⁰ Zob. rozdział *Feniks z popiołów* w niniejszym tomie.

²¹ Np. warszawska Kapituła Różanego Krzyża 18° założona około 1933 r., uśpiona w grudniu 1938 r., zob. L. Hass, *Masoneria polska XX wieku...*, s. 141.

też wykorzystywały symbolikę i terminologię charakterystyczną dla masonerii²².

2.

Jednym z wątków, który powracał podczas badań, był także stosunek polskich ezoteryków do masonerii oraz masonów – i *vice versa*. Wiodący nurt w powojennym polskim wolnomularstwie reprezentowanym przez Wielką Lożę Polski Polacy Zjednoczeni znajdował się zrazu na rozstajnych drogach, jeśli idzie o stosunek do tradycji okultystycznych czy teozoficznych. Już w 1973 r. pochylił się nad tym zagadnieniem Ludwik Hass, stwierdzając:

W młodej organizacji polskiej [WLNP] ścierały się – podobnie jak od wielu dziesięcioleci w masonerii krajów łacińskich czy węgierskiej – dwie koncepcje zadań i stylu pracy: „racjonalistyczna” i „mistyczna” (częściowo okultystyczna). W Polsce zwolennicy drugiej sięgali „pamięcią w mroki dziejów” i marzyli „o rycerzach świątyni, co w czasach najzarliwszych walk religijnych odważali się głosić, że wszyscy ludzie są braćmi i dziećmi jednego boga”, zarazem zaś stali na stanowisku, „że jeśli dane nam będzie do wyboru radość i smutek – wybierzemy radość, jeżeli miłość i nienawiść – wybierzemy miłość”. Postawa taka, dostępna wąskiemu gronu dobrze sytuowanej elity intelektualnej, prowadziła do przekształcenia wolnomularstwa w zamkniętą i niewielką organizację wysoce uduchowioną, lecz stojącą na uboczu od spraw bieżących, nie zawierając bowiem żadnych propozycji praktycznych odpowiedzi na nurtujące szerokie koła, chociażby inteligencji, pytania²³.

Jak wspominała Maria Dąbrowska (1889–1965), rzecznik pierwszej tendencji, historyk Józef Dąbrowski (Grabiec, 1876–1926), jeden z założycieli i pierwszy wielki sekretarz Wielkiej Loży, „chciał [...] wolnomularstwu nadać charakter zrzeszenia o rozległych wpływach politycznych w kierunku

²² Np. Loża Świętego Michała Archaniola działająca w Warszawie w latach 1926–1927, warszawska Loża Świętego Graala założona w roku 1926 lub 1927, Piramida Północy nr 16 (Wielka Świątynia Mistyczna Polski Zakonu Wolnomularskiego Wschodniego Obrządku Dawnego i Pierwotnego Memphis-Misraim) działająca w Warszawie w latach 1937–1938 itp., zob. *ibidem*, s. 135–142.

²³ L. Hass, *Liberalowie, ezoterycy, pilsudczyści...*, s. 57.

Oddajemy w ręce czytelników trzeci z czterech tomów specjalnego wydania serii „Światło i Ciemność”, ukazującego się pod wspólnym tytułem *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*. Cykl obejmuje studia na temat dziejów polskiego ezoteryzmu, począwszy od schyłku XIX wieku aż po wybuch II wojny światowej. Intencją jego autorów było przedstawienie najważniejszych aspektów działalności polskich przedwojennych środowisk ezoterycznych. Te pionierskie, zespołowe badania, prowadzone w latach 2016–2019, były możliwe dzięki grantowi Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

Autorzy tomu *Masoneria* zaproponowali ujęcie wolnomularstwa w kontekście badań nad ezoteryzmem zachodnim, dopełniając tym samym rekonstrukcję dziejów różnorodnych ruchów i koncepcji związanych z alternatywną duchowością II RP.

Wydawnictwo
Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-887-0